

УДК 316.334.(477.87)

МОТИВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ САМОЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Варга Наталія Іллівна
м.Ужгород

Досліджено особливості самозайнятості на регіональному ринку праці та зроблено спробу проаналізувати мотиваційні механізми її розвитку. Характерною ознакою само зайнятості є самокерованість, яка поєднує в собі активність і вміння організувати свою економічну діяльність, знаходити вихід у різних ситуаціях, використовуючи мережу соціальних зв'язків. Саме економічна активність (вияв індивідуальності, самореалізації, рівень економічної взаємодії із зовнішнім середовищем) є однією з передумов, що формує схильність до самозайнятості.

Ключові слова: самозайнятість, регіональний ринок праці, мотивація, безробіття.

В умовах ринкової системи господарювання постало питання здатності та готовності людини адаптуватися до нових реалій життя. Це сприяє формуванню нового соціально-економічного середовища, яке характеризується зміною потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій різних верств населення і певним чином відображається на економічній поведінці.

Інституціоналізація ринкового середовища, диференціація форм власності сприяють трансформації економічної поведінки населення, створенню нових можливостей працевлаштування, а водночас і поширенню нестандартних форм зайнятості, зокрема самозайнятості (самостійної зайнятості).

Проблема взаємозв'язку інституціональних засад і трансформаційних змін в умовах сучасного українського ринку праці є відносно новою і недостатньо розробленою. Як наслідок, бракує знань та комплексних емпіричних соціологічних досліджень аналізованої проблематики, на основі яких можна було б дати цілісну характеристику самозайнятості як типу економічної поведінки, а також з'ясувати найбільш виражені поведінкові стратегії.

Основи вивчення соціально-економічної поведінки були закладені у працях М.Вебера, М.Кондратьєва, Р.Мертона, Л.Мізеса, В.Парето та ін. Сутність їх полягала в тому, що економічна поведінка реалізується в різноманітних індивідуальних, групових, організаційних і масових формах, інтегрована в соціальні системи спеціальними інститутами, механізмами й цінностями.

Теоретико-методологічні основи досліджень соціально-економічної поведінки описано в наукових працях російських соціологів В.Верховіна, Т.Заславської, В.Радаєва, Р.Ривкіної, В.Подмаркова, Н.Полякової та ін.

В Україні проблеми самореалізації особистості та її соціально-економічної поведінки досліджуються такими вченими, як С.Бабенко, Т.Богуцька, В.Галицький, Г.Дворецька, О.Злобіна, Т.Сфременко, Т.Лагутіна, О.Мазурик, В.Пилипенко, І.Прибиткова, А.Ручка, Є.Суїменко та ін.

У працях О.Амоші, В.Геєця, С.Бандура, Д.Богині, С.Вовканича, Ю.Гришнова, М.Долішнього, С.Злупка, Є.Качана, О.Кузьміна, Е.Лібанової, В.Онїкєнка, М.Лендєла, В.Мікловди, С.Писаренко, У.Садової, Л.Семів та багатьох інших вчених розкриваються різні аспекти територіального регулювання індивідуального підприємництва. Разом із тим, дослідження цієї проблематики знаходиться на початковій стадії, рівень наукового розроблення ряду теоретичних і практичних проблем самозайнятості є доволі фрагментарним.

Метою роботи є визначення специфіки самозайнятості та чинників, що зумовлюють її розвиток та ефективне функціонування.

Процес трансформації економіки України ґрунтується на сутнісних ознаках ринкової системи, основними елементами

якої є: приватна власність, свобода підприємництва і свобода вибору, мотивація з урахуванням особистих інтересів, конкуренція та система ціноутворення, що об'єктивно приводять до розвитку різноманітних організаційно-господарських форм включення працездатного населення в процес активної трудової діяльності. Однією з таких форм зайнятості в сучасних умовах економічного розвитку є самостійна зайнятість населення.

Важливо зазначити, що за умов ринкових трансформацій самозайнятість для певної частини населення – спосіб виживання у скрутній життєвій ситуації. За умови покращення ситуації на ринку праці вона може віддати перевагу роботі за наймом або ж надалі залишитися у секторі самостійної зайнятості. Самозайнятість як тип економічної поведінки можна охарактеризувати, з одного боку, як стратегію забезпечення умов життєдіяльності у мінливій життєвій ситуації та вирішення проблеми безробіття, а з другого, – як перший крок у реалізації підприємницької поведінки. Перехід самозайнятості у підприємницьку діяльність є соціальним індикатором зрілості суб'єкта індивідуальної трудової діяльності [1, с.36].

Самозайнятість є проявом подальшої самоорганізації індивідів і характеризується як стратегія вирішення проблеми безробіття та забезпечення належних умов життєдіяльності. Детермінована автономністю та свободою дій, самозайнятість в ідеалі дає змогу людині отримувати доходи, адекватні кількості й якості затраченої праці та вкладених коштів [2; 6].

Аналіз показників самостійної зайнятості населення в Україні впродовж 2010-2013 рр. засвідчив, що відповідний сегмент національного ринку праці є досить значимим. При цьому частка самозайнятих у структурі зайнятого населення є суттєво вищою у сільській місцевості (понад 40%), в той час як у міських поселеннях відповідний показник не досягає навіть 10%. В той же час за даний період показники поширеності самостійної зайнятості населення в Україні суттєво не змінилися (частка самозайнятих у державі становила близько 19%). У порівнянні з іншими державами цей показник є досить високим (у США самозайнятих 10%, Німеччині – 9,6, Британії – 13, а в Японії – 11%) [3, с.213-214].

Самозайнятість передбачає організацію підприємницької діяльності, зокрема ведення особистих господарств. Самозайнятість у вузькому тлумаченні терміну, визначається як діяльність, що приносить дохід у грошовій або натуральній формі і проводиться суб'єктом індивідуально. Самозайнятість можна характеризувати такими ознаками:

- виконання робіт за винагороду, яку суб'єкт одержує від особистої праці;
- юридична незалежність суб'єкта господарювання;
- створення однією особою одного робочого місця (для себе);
- проведення робіт власними зусиллями;
- фінансування всіх видатків виключно за рахунок власних коштів (у тому числі одержаних кредитів);
- використання власних (або орендованих) засобів виробництва;
- одноосібне розпорядження результатами праці.

Особа вважається індивідуально зайнятою (самозайнятою), якщо вона відповідає всім переліченим ознакам. Самозайнятість розглядається як різновид підприємницької діяльності, а саме як така підприємницька діяльність, що не потребує регулярного (постійного або періодичного) залучення найманих працівників або членів сім'ї. Самозайнятість нерідко виступає як перехідний етап між ро-

ботою за наймом і залученням найманих працівників, як проміжна ланка між наданням пропозиції робочої сили та пред'явленням попиту на неї. Орієнтація на самозайнятність як на джерело доходів є об'єктивною необхідністю для багатьох прошарків працездатного населення. Створення робочого місця в цій сфері ринку праці потребує мінімальних витрат, доходи швидко можуть перевищити витрати. Водночас варто зауважити про низький технологічний рівень і низьку продуктивність праці зайнятих у цій сфері, поширенню якої сприяє не лише ринкова трансформація, а передусім поглиблення економічної кризи. Відповідно позитивні наслідки самозайнятності виявляються головним чином у соціальній сфері - за допомогою самозайнятності можна вирішувати проблеми безробіття, але неможливо вирішувати проблеми економічного зростання.

Характерною ознакою є самокерованість, яка поєднує в собі активність і вміння організувати свою економічну діяльність, знаходити вихід у різних ситуаціях, використовуючи мережу соціальних зв'язків. Саме економічна активність (вияв індивідуальності, самореалізації, рівень економічної взаємодії із зовнішнім середовищем) є однією з передумов, що формує схильність до самозайнятності, яка залежить від низки як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Внутрішні чинники мають суб'єктивний характер, тобто визначаються потребами, інтересами та ціннісними орієнтаціями, що пов'язані насамперед з особистісними характеристиками людини (стать, вік, освітній рівень, стан фізичного здоров'я, професія, особистий досвід).

Зовнішні (об'єктивні) чинники визначаються соціально-економічним становищем суспільства, тобто умовами, що сприяють активізації ділової активності; соціально-демографічною структурою населення; організацією, оплатою, стимулюванням й умовами праці; рівнем безробіття тощо. Зазначені чинники формують системну взаємодію особистісного потенціалу та чинників зовнішнього середовища, що призводить до поведінкової активності як основи самозайнятності [4, с.62].

Від традиційної зайнятості з регулярною винагородою самозайнятність відрізняється властивою їй автономністю й індивідуальною спрямованістю, що сприяє поступовому формуванню принципово нового прошарку економічно активної населення, яка відмовилася від патерналістських очікувань. Саме в цьому полягає соціальна цінність самозайнятності [5, 74].

Найоптимальнішим проявом самозайнятності є підприємницька діяльність, яка охоплює систему дій та вчинків, пов'язаних із створенням власної справи, діловою активністю, ризиком, і зорієнтована на залишковий дохід. Ринкове середовище розширює свободу вибору сфери докладання трудових зусиль, можливості застосування праці, що в поєднанні з відповідальністю господарських суб'єктів за результати виробництва сприяє розвитку ефективних форм самостійної зайнятості, зокрема малого підприємництва.

Інтерес до самозайнятності зумовлений такими обставинами:

- зниженням рівня виробництва, наслідком яких стало зростання рівня безробіття і звуження можливостей працевлаштування;
- низьким рівнем оплати праці на державних, приватних акціонерних і колективних підприємствах, розчаруванням населення в застосуванні праці на підприємствах різних форм власності;
- утвердженням ринкової свідомості серед більшості громадян;
- потребою зміни принципів соціальної політики держави, орієнтації на активізацію поведінки всіх працездатних верств суспільства, подолання пасивного очікування допомоги держави.

Самозайнятність, як засіб боротьби з безробіттям, надає можливість отримання джерела існування, дозволяє в повній мірі використати індивідуальні фізичні та розумові

здібності людини на вирішення завдань в будь-якій галузі господарства. Сфера самозайнятності громадян достатньо гнучка в організації виробництва та використанні особистої ініціативи, спроможна включитися у вирішення економічних проблем на засадах приватної та колективної форм власності. У ринкових умовах необхідність підвищення питомої ваги самозайнятого населення взагалі, та підприємців малого бізнесу зокрема, зумовлюється не тільки потребами економіки та конкретної особистості, але й умовами розвитку ринку праці.

Ведення особистих селянських господарств сприяє пом'якшенню негативного впливу безробіття на селі. В особистому секторі України на площі 12798,6 га (30,6 %) за 2010 рік було вироблено 66% валової продукції сільського господарства країни, вирощено майже весь обсяг картоплі та овочів – 98,6%, 81,8% плодово-ягідних культур і 3/4 основної продукції тваринництва [6, 327].

Проаналізувавши показники окремих регіонів України можна простежити, що найбільшу питому вагу сільськогосподарської продукції виробляють особисті господарства у Закарпатській області – 94,7 %, а найменшу – 48,1 % в АР Крим.

В Закарпатській області у 2013 році особистими господарствами населення було вироблено 64,9% - м'яса, 67,3% - яєць, майже 100 % картоплі і овочів. Спостерігається стійка тенденція збільшення поголів'я тварин та площі земельних угідь [7, с.25], а відповідно і питомої ваги особистих господарств у загальному виробництві продукції. Якщо в 1990 р. господарства населення виробляли 21,5 % загального обсягу валової продукції сільського господарства то в 2012 р. 48,1%.

Загалом, основними напрямками розвитку підприємництва серед мешканців Закарпатської області є: надання різноманітних побутових послуг населенню (будівництво та ремонт житлових приміщень, перукарські послуги, ремонт побутової техніки, ремонт взуття, пошиття постільної білизни, одягу, відео- та фото-послуги тощо), торгівля продовольчими, непродовольчими товарами та торговельно-посередницька діяльність, надання послуг у сфері туризму, виготовлення меблів, надання хореографічних послуг, надання послуг з вантажоперевезення, надання послуг у сфері страхування, вирощування сільськогосподарської продукції, реалізація продуктів тваринництва.

Ефективна реалізація регіональної регуляторної політики стосовно підтримки економічно доцільного індивідуального підприємництва може бути досягнута завдяки створенню відповідних інституцій, оптимізації її організаційної структури та забезпечення адекватного функціонального наповнення її діяльністю.

В Україні ж, економічна активність населення у сфері самостійної зайнятості більшою мірою реалізується через працю в особистих підсобних селянських господарствах, реалізацію вирощеної сільськогосподарської продукції (70,5% від загальної кількості самозайнятих), тимчасову сезонну зайнятність та надання різного роду індивідуальних послуг суб'єктом, не зареєстрованим ні як юридична особа, ні як приватний підприємець. Тобто, сектор самостійної зайнятості в Україні є переважно неформальним.

Мотиваційного механізму державної підтримки самостійної зайнятості населення передбачає взаємодію відповідних інструментів, які реалізуються в межах економічної та соціальної політики. Зокрема, з метою стимулювання підприємницьких ініціатив безробітних Державна служба зайнятості реалізує соціальну програму щодо одноразової виплати допомоги по безробіттю, середній розмір якої залежить від заробітної плати за останнім місцем роботи (або мінімального розміру допомоги по безробіттю) та складає від 3000 до 8000 тис. грн.

Поряд з цим, з метою реалізації державної політики щодо розвитку та підтримки самозайнятності населення, в Україні передбачено можливість ведення відповідної ді-

яльності за спрощеною системою оподаткування (передбачає сплату єдиного податку). Спрощена система оподаткування значно спростила порядок нарахування та сплати податків, суттєво скоротивши їх перелік та зменшивши ймовірність застосування штрафних санкцій, пов'язаних зі складністю сучасної податкової системи в частині адміністрування податків. Вона надала право вибору суб'єктам підприємництва економічно доцільного варіанту оподаткування, оскільки передбачає диференційовану ставку податку, звітний період оподаткування залежно від кількості найманих працівників, граничного обсягу річного доходу [4, 214].

Крім зазначених інструментів мотиваційного механізму розвитку самозайнятості населення, в Україні активно діють інші економічні методи: фінансова підтримка (надання кредитів із низькою ставкою відсотка й пільговими умовами погашення); навчання основам підприємництва та підвищення кваліфікації всіх охочих, особливо молоді, безробітних і економічно неактивних груп населення; надання юридичних консультацій по відкриттю власної справи, складанню бізнес-планів; оснащення технічною допомогою (проектні послуги); надання безкоштовної економічної інформації; забезпечення допомоги в інноваційній діяльності тощо [9, с.31-32].

Водночас, виходячи із вище викладеного, вважаємо, що політика держави стосовно розвитку самозайнятості має бути гнучкою і диференційованою в широкому діапазоні: від важелів стимулюючого характеру до певних обмежень, включаючи санкції, залежно від виду діяльності.

Мотиваційний механізм підтримки самозайнятості повинен мати регіональну спрямованість і включати наступні напрямки: розробку регіональних програм сприяння розвитку індивідуального підприємництва на різних рівнях управління (область, район, місто, село); визначення пріо-

ритетних сфер функціонування самозайнятості в територіально-галузевому зрізі; формування кредитно-фінансового механізму підтримки індивідуального підприємництва - використання бюджетних та позабюджетних коштів, коштів фонду сприяння зайнятості, надання позик на пільгових умовах; розвиток інфраструктури сприяння самозайнятості - розробка бізнес-планів, консультаційне та інформаційне забезпечення, реклама, підготовка та перепідготовка підприємців; формування превентивних механізмів зниження ризиків для одноосібних підприємців.

Таким чином, мотиваційний механізм підтримки самозайнятості населення України включає комплекс безперервних заходів, ефективно впровадження яких з боку виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування, сприятиме зростанню кількості самозайнятого населення та позитивно впливатиме на економіку країни.

Засади регіональної політики розвитку самозайнятості мають базуватися на: стимулюванні розвитку підприємницьких структур у сфері матеріального виробництва, що забезпечують екологічну безпеку території, раціональне використання матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів, впроваджують безвідходні, маловідходні ресурсо- і енергозберігаючі технології; першочерговому розвитку самозайнятості, що забезпечують стабільні надходження у місцевий бюджет і таким чином здійснюють активний вплив на соціальні перетворення в регіоні; формуванні моделі зайнятості, що найбільшою мірою відповідає специфіці трудового потенціалу регіону (інтелектуальна, інформаційна, аграрна, трудопоглинаюча, трудозберігаюча), з урахуванням основних тенденцій, що відбуваються на регіональному ринку праці; підтримці форм самозайнятості, що здатні забезпечити гідний для людини рівень добробуту, створити приблизно рівні життєві шанси для всіх громадян і не допустити різкої поляризації в рівні життя.

Література та джерела

1. Фединець Н.І. Соціологія ринку: Навчальний посібник / Н.І.Фединець, Ю.Б.Миронов, М.Р.Гонська. – Львів: Вид-во ЛКА, 2011. – 226 с.
2. Лозняк О. Теоретико-методичні основи дослідження самозайнятості в Україні / О.Лозняк // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 8. – С.3-7
3. Чеглей В.М. Світовий досвід розвитку сільського зеленого туризму / В.М.Чеглей // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Економіка. – Спецвипуск 33. (Ч. 3.). – 2011.
4. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навч. посібник / Е.М.Лібанова. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 226 с.
5. Дворецька Г.В. Соціологія праці: навч.посібник / Г.В.Дворецька. – К.: КНЕУ, 2005. – 244 с.
6. Статистичний щорічник України за 2013 рік // Міністерство статистики України. – К.: Техніка. 2013. – 445с.
7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 р. – Ужгород, 2014. – 328 с.
8. Власов В.І. Глобалізація і продовольча проблема: Методологічний аспект / В.І.Власов // Методологічне забезпечення ринкових трансформацій аграрного сектора. – 2012. – С.125
9. Кузнєцова О.П. Теоретичні основи самостійної зайнятості населення як одного з напрямків зниження безробіття / О.П.Кузнєцова, О.В.Канаухова, Л.В.Шевченко // Зайнятість та ринок праці. Вип. 4. – К.: НЦЗРП, 2010. – С. 334

В статье рассмотрены основные мотивации в развитии самозанятости населения. Старые, официальные каналы трудоустройства не могут охватить всех желающих найти работу в Закарпатье, поэтому альтернативные формы занятости играют определяющую роль в самореализации и самообеспечении населения. Только всесторонний анализ самозанятости в этих хозяйствах позволит разработать эффективные рекомендации относительно принятия действительно эффективных управленческих решений в сфере регулирования самозанятости на сельском рынке труда и рынке труда в целом.

Ключевые слова: самозанятость, рынок труда, безработица, самообеспечение, мотивация.

Fundamental changes in the system of employment and the transformation of population labour behaviour have been considered. Particularly, there is the implementation of focusing on self-employment of the rural population in private households which is becoming an objective necessity for the majority of stratum of the workforce. The development of self-employment aims to deal exactly with social issues, not to solve the problems of economic growth. The main objective of the countries which adopted the programs of supporting self-employment is the reduction of unemployment rather than the promotion of the development of manufacturing in the field of self-employment. Significant changes in the development of self-employment can be achieved by the implementation of such effective economic and administrative ways of its promotion, as the following: the formation of the system of preferential taxation of business entities; the creation of updated specialized state funds as well as the developed network of financial-credit institutions, insurance companies, investment and insurance funds, companies with the reciprocal loan-system; raising funds of state and local budgets, off-budgetary institutions, private, national and foreign investors.

Key words: self-employment, mutual support, labor market, unemployment.